

Participation. Vad När Hur

RECENSERAD BOK

REDAKTÖRER: VERNER DENVALL OCH
SUSANNE IWARSSON

Studentlitteratur 2022

Roland Kadefors

När Arbetslivsinstitutet (ALI) skulle etablera en regional enhet i Göteborg, det var 1999, så erbjöd Göteborgs stad lokaler uppe vid Slottsberget, tidigare använda av varvsindustrin. Det rörde sig om en öppen yta, lagom stor, men mycket djup. Det innebar att om det skulle byggas cellkontor längs ytterväggarna så skulle några av de anställda kunna njuta av den magnifika utsikten över hamninloppet, medan andra skulle hänvisas till fönsterlösa utrymmen inne i lokalen. Det skulle innebära en stor kvalitetsskillnad miljömässigt, och på vilka grunder skulle man fördela arbetsytorna? Tillkallade arkitekter förordade en öppen lösning, ett kontorslandskap. Den arbetsmiljöinriktade forskningsavdelningen vid det kommunägda bolaget Lindholmen Utveckling AB, som skulle utgöra embryot till den framtida verksamheten, var själva inrymda i cellkontor nere på det gamla varvsområdet. Skulle denna personal, utan annan erfarenhet av arbetslokaler, acceptera en öppen kontorslösning?

Forskningsavdelningen, där jag själv ingick, fick nu själva bli försökskaniner. Ett projekt under ledning av arkitekturforskare vid Chalmers etablerades. Med hjälp av konsumenttekniska verktyg inventerades målgruppens syn på vilka kvaliteter som de framtida arbetslokalerna borde ha. Processen ledde så småningom fram till att den öppna lösningen genomfördes. Resultatet var en mycket vacker ljus lokal med generösa biutor i form av tysta rum, möteslokaler och en centralt placerad stor köksyta med utsikt.

FÖRFATTARE

Roland Kadefors, professor emeritus,
Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap,
Göteborgs universitet, roland.kadefors@socav.gu.se

DOI: <https://doi.org/10.58236/aa.25982>

© Författaren/författarna. Detta är en Open Access-artikel som distribueras enligt Creative Commons, licens CC-BY 4.0

Men samtidigt sändes chockvågor både inom ALI och våra samarbetsinstitutioner inom Göteborgs universitet: ett forskningslandskap, det kan väl inte fungera? (Själv hade jag varit mindre skeptisk eftersom jag jobbat i öppen kontorslösning vid ett amerikanskt universitet och hade insyn i hur lokalerna var utformade på Volvos utvecklingsavdelningar: det som fungerade i USA och i industrin, varför skulle det inte fungera hos oss?) I en efterundersökning något år senare visade det sig att arbetstrivseln var hög och att ingen ville återgå till cellkontoret.

Projektet var ett exempel på partipatorisk design, ett begrepp som signalerar brukarinflytande i utvecklingsprocesser. I den nyligen utkomna antologin *Participation. Vad När Hur* presenteras ett antal kapitel där olika dimensioner av begreppet skärskådas. Det visar sig att det, inte oväntat, är ganska svårfångat: "Förutom att vara ett mångsidigt begrepp, tillämpat och testat inom en rad olika discipliner, kännetecknas participation som kunskapsfält av konkurrerande, överlappande och till viss del motstridiga uppfattningar" (s.34). Ett försök till precisering görs: "I denna antologi använder vi ordet participation för att beteckna hur människor både kräver och inbjuds till aktiv medverkan och delaktighet inom olika områden och olika sammanhang" (s.23). Trots att antologin är synnerligen innehållsrik och välproducerad finns alltså goda skäl varför man medger att den inte gör anspråk på att vara heltäckande.

Tyngdpunkten är participation på samhällsnivå: utveckling av välfärdssystem, demokratiska processer generellt och i lokalsamhället. Men ur arbetsvetenskaplig synpunkt finns ändå en hel del att hämta. Dit hör kapitel om partipatorisk design, om metodologi i partipatoriska utvecklingsprocesser och om aktionsforskning. Även här är tyngdpunkten samhällsnivå, men de principiella aspekter som lyfts fram och analyseras är i stor utsträckning relevanta för förändringsprocesser också i arbetslivet.

I partipatoriska processer som rör arbetets organisering och praktik ligger implicit att slutanvändarens kunskaper och erfarenheter tas tillvara och nyttiggörs, att hon eller han erkänns som experter på sitt eget arbete; detta är något som i praktiken bara undantagsvis är fallet. I exempelvis arbetsmiljöundersökningar förekommer det ofta att riskbedömningar görs utifrån kriterier som fastlagts i styrdokument, det kan röra sig om exponering för statiskt eller repetitivt arbete, tunga lyft eller obekväma arbetsställningar. Men i arbeten som är långcykliga, rörliga och varierande kan det vara näst intill ogörligt för en observatör att komma fram till en sammanfattande riskbedömning: vad kan behöva åtgärdas, och hur? Det är en kunskap som mycket väl kan hämtas hos den som har erfarenhet av jobbet: då kan den expertdrivna processen ersättas av en partipatorisk. Metodiken kan bygga på intervjuer, frågeformulär eller autokonfrontation, där den anställde ser en film av sig själv under arbetsprocessen och markerar avsnitt som upplevs som högbelastande; grad av upplevd smärta på aktuell kroppsdel

kan då också markeras (Kadefors & Forsman, 2000). På detta sätt sker också en förskjutning i makthänseende, något som tas upp på flera ställen i antologin.

Glädjande nog finns här (i kapitlet "Tillgänglighet, användbarhet och universell utformning") en hänvisning till standardisering, mer specifikt den CEN-standard från 2019 (EN 17161) som handlar om sätt att genom brukarinflytande implementera "Design for all" i utveckling av produkter eller tjänster, detta för att öka tillgänglighet och användbarhet för alla slutanvändare. Begreppet är i sig sedan lång tid tillbaka etablerat i ergonomin (det var exempelvis temat för en konferens av International Ergonomics Association i Paris 1991), och står i motsats till den ofta tillämpade schablonen "95 % av alla användare". I arbetslivet kan implementeringen av denna senare princip leda till oväntade konflikter. Exempelvis hade Volvo Cars infört en regel vid rekryteringen av personal till slutmonteringen att de av säkerhetsskäl inte kunde ha en kroppslängd under 163 cm; skälet var att det var nödvändigt att kunna se och nå monteringspunkten utan att klättra, något som i sig betraktades som en kvalitets- och säkerhetsrisk. Bestämmelsen överklagades till Arbetsdomstolen av en kvinna som nekats anställning av detta skäl; hon ansåg sig könsdiskriminerad eftersom flest kvinnor ju drabbades av den aktuella regeln. Företaget kunde visa att det på många avsnitt i monteringen uppstod höga belastningar för korta personer på grund av de obekväma och högbelastande arbetsställningar som de var tvungna att inta. Hur det gick? Käranden vann, företaget betalade ett blygsamt skadestånd och ålades att ta bort den aktuella regeln. Rätten att inte diskrimineras på grund av kön övervägde med andra ord över företagets arbetsmiljöhänsyn (Kadefors, 2010).

Standardisering är i sig ett ytterst intressant område, såvitt jag vet helt underberforskat med hänsyn till själva den process som leder fram till en ny standard, och vilket inflytande som olika intressenter har (ibland deltar aktörer enbart för att av marknadstekniska skäl försöka blockera att en ny standard utvecklas). Jag deltog under några år i framtagningen av standarder inom arbetsmiljöområdet, där arbetsmarknadens parter hade stort inflytande. På internationell standardiseringsnivå representerades slutanvändarna ofta av experter från ILO eller ETUI. Denna typ av representativitet i designprocesser problematiseras i kapitlet "Participationens metodologi". Särskilt i ergonomisk produktframtagning saknar representanter ofta tillräcklig kunskap om de krav som slutanvändarna ställer. Det kan röra sig om att ytbeläggningen på ett verktygs handgrepp inte bör vara av metall, när det används vid precisionsarbete utomhus vintertid (krimpång) eller att det måste kunna gå ner i overallens sidoficka (plåtsax).

I kapitlet "Participationens metodologi" ges en översikt hur sådan förtroghetskunskap kan mobiliseras i designprocessen. Detta kapitel innehåller värdefulla tips för praktiker: ett antal gruppbaseade metoder för brukarmedverkan beskrivs och exemplifieras. Hit hör gestaltande modeller, storgruppsmodeller, forskningscirklar

och fokusgrupper. Av dessa modeller är ju utan tvekan fokusgrupperna den flitigast använda, inte minst inom kommersiell produktframtagning. (För den som vill fördjupa sig i hur en fokusgrupp kan arbeta rekommenderas David Foster Wallaces (2004) novell Mister Squishy; här har en noggrant sammansatt fokusgrupp i Chicago fått uppgiften att som framtida konsumenter bedöma en chokladpralins utseende, smak och förpackning inför kommande lansering; detta pågår medan en fasadklättrare tar sig upp utanför fönstret mittöver gatan, nu på våning 15 eller, "perhaps sixteenth, depending whether the building had a thirteenth floor, some do and some don't".)

Men, som det inledande exemplet indikerade, kan en partipatorisk process, utom att leda fram till ett förhoppningsvis välfungerande och av alla accepterat slutresultat, också innebära att en höjd tillit och en ökad *organizational commitment* skapas i den berörda gruppen av slutanvändare. Ett villkor är att processen hanteras väl och ges tillräcklig tid. Vägen, kan man hävda, har i ett sådant fall varit mödan värd. I kapitlet "Partipatorisk design" (s.98) noteras: "Designprocessen är således inte bara en teknikalitet utan en värdeskapande process med demokratiska förtecken". Man ska inte underskatta betydelsen av att det finns en etisk dimension i alla förändringsprojekt, och att maktförhållandena, tydliggjorda i spänningsfältet slutanvändare – projektledare/expert, alltid måste uppmärksammas. Teknikutvecklingen medför att även om partipationens grundläggande principer och ideologiska bas fortlever så kommer dess praktik att ständigt förändras. Hans Joas påpekade redan 1979: "Det utforskade land av kollektiv process som vi med högteknologin har beträtt är för den etiska teorin fortfarande ett ingenmansland". Citatet är hämtat från chalmersforskaren Bertil Gustafssons (2008) avhandling om arbetslivets gestaltning, där gränslandet mellan teknik, kunskap och etik utforskas. I överensstämmelse med det som hävdas i den här aktuella antologin så poängterar Gustafsson att förtrogenhetskunskapen, som är grundläggande i den partipativa processen, alltid förutsätter att slutanvändaren getts utrymme för reflektion.

I ett avslutande kapitel diskuterar redaktörerna olika skäl till att inkludera partipatoriska element i utvecklingsprocesser, men också vilka risker som kan uppstå. De noterar att begreppet participation har en positiv värdeladdning och "riskerar att reduceras till något som kommuniceras utåt, men som inte nödvändighetsvis genomförs praktiskt och konkret" (s.363). En sådan "participation washing" underlättas givetvis av att begreppet har så många ansikten, vilket med all tydlighet åskådliggörs i bokens olika kapitel.

Man kan hävda att i antologin ställs lika många frågor som svar. Men säkert är att alla läsare med intresse för någon aspekt av participation, inte minst i arbetslivet, här kan låta sig inspireras och rentav hitta vägar framåt vid utformning av pågående designprocesser.

REFERENSER

- Gustafsson, B. (2008). *Arbetsliv – i ljuset av ingripandets kunskapsteori*. Doktorsavhandling, avdelningen för innovativ design, institutionen för arkitektur, Chalmers tekniska högskola
- Kadefors, R. (2010). Human stature, health and workplace design. An ethical dilemma. *Zeitschrift für Arbeitswissenschaft* 64:281-291. <https://hdl.handle.net/2077/74269>
- Kadefors, R. & Forsman, M. (2000). Ergonomic evaluation of complex work: a participative approach employing video-computer interaction, exemplified in a study of order picking. *International Journal of Industrial Ergonomics* 25(4):435-445. 1 DOI:[https://doi.org/10.1016/S0169-8141\(99\)00042-6](https://doi.org/10.1016/S0169-8141(99)00042-6)
- Wallace, D.F. (2004). *Oblivion. Stories*. London: Abacus